

SAMLAREN

TIDSKRIFT UTGIFVEN

AF

SVENSKA
LITTERATURSÄLLSKAPETS
ARBETSUTSKOTT

TRETTIOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

1910

UPPSALA

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG 1910

Kellgrens "Våra Villor".

Af

Martin Lamm.

"Våra Villor" betecknar i viss mån slutpunkten af Kellgrens ungdomsutveckling. Dess tankeinnehåll ger det klaraste och konstnärligt starkaste uttrycket åt den radikala materialism, till hvilken han nått fram kort innan han blir aktiv deltagare i de stora literära och kulturella striderna. Och på samma gång skvallrar dess pessimistiska underton om att Kellgren ej i längden skall kunna tillfredsställas af denna världsuppfattning. Det har därför synts mig värdt mödan att söka något i detalj belysa denna dikt genom att klarlägga dess samband med skaldens tidigare verk och — i den mån det ytterligt begränsade materialet medger det — antyda de faktorer, som i främsta rummet medverkat till skapandet af Våra Villors tankevärld.

Det torde då vara nödvändigt att gå tillbaka till Kellgrens debutdikt i Åbo Tidningar, Saknaden, som redan af Söderberg¹ med full rätt betecknats som ett första förebåd till Våra Villor. Den ger som bekant uttryck åt en elegisk längtan tillbaka till barndomsårens oskuldsfulla och förhoppningsrika drömvärld, och man har i dess klagan öfver bristande illusioner velat höra en direkt återklang af den unga skaldens egna känslor.

Emellertid har jag funnit Saknaden så nära ansluta sig till Saint-Lamberts *Épître à M. Le P... de B...* att den knappt kan kallas mer än en fri bearbetning. Och detta förhållande kan naturligtvis ej undgå att reducera diktens värde som personlig bikt. Saint

¹ *Samlaren* 23 s. 19.

Lamberts dikt, hvilken, som vi skola se, också direkt influerat Våra Villor, skildrar skaldens stämning, då han som mogen man återser sin födelsebygd och alla minnen från barndomen och uppväxtåren tränga sig öfver honom. Med saknad tänker han tillbaka på den tid, då han ännu njöt af hvarje stund i hoppet om allt hvad den kommande skulle skänka honom, då han trodde på människorna och på sin förmåga att gagna dem, då han älskade och var lycklig i vissheten om att vara älskad tillbaka. Hur rik var han ej då, och hur fattig är han ej nu! Ej nog med att hans förhoppningar förblifvit ouppfyllda; han har mist gåfvan att hoppas och därmed gåfvan att njuta. Ej nog med att hans vänner svikit honom, han har förlorat sin tillit till människosläktet. Ej nog med att den älskade varit honom otrogen; han har genomskådat kärlekens intighet, funnit den vara ett kort sinnesrus, som blott kvarlämnar en besk eftersmak. Han har förlorat det enda, som gaf lifvet värde för honom, illusionerna:

J'ai perdu par degrés les erreurs les plus chères:
 Ah! le grand jour qui m'a frappé
 M'éclaira trop sur nos misères,
 Et je maudis l'instant où je fus détrompé.

Hembygdsminnena och de ljumma vårfläktarne ge honom för ett ögonblick känslan af att vara densamme som förr, och han söker förlänga den lyckliga drömmen:

Je cherche à retenir l'erreur où je me plonge;
 C'est ainsi qu'un amant, chagrin que le réveil
 Du bonheur qu'il goûtoit lui prouve le mensonge,
 S'efforce à retomber dans les bras du sommeil,
 Pour être encore heureux en songe.

Den personliga elegiska stämning, som här och hvar bryter fram i Saint-Lamberts dikt, fördärfvas ej så litet af den abstrakt filosoferande tonen och de banala lieux-communs, af hvilka den öfverflödar. Dessa brister påminna oss om att diktens författare, som ägnade tjugoo år af sitt lif för att i Les Saisons beskrifva landtlifvet

i sin födelsetrakt i Lothringen, på samma gång var ett af Paris' litterära salongslejon, intim med encyklopedisterna och på erotikens område framgångsrik rival först till Voltaire och sedan till Rousseau, utan att upphöra att stå i vänskapliga relationer till de båda storheterna. Han var en trogen anhängare af den Condillacska sensualismen och hade redan nu planen färdig till den stora exposé i materialistisk anda öfver människan och samhället, "Catéchisme universel", med hvilken han först vid sekelskiftet lyckliggjorde världen. Men han hade också under umgänget med Rousseau fått en del af dennes hat till den lyckoförstörande vetenskapen och längtan tillbaka till ungdomens oskuld och naiva glädje. Det händer honom ofta — liksom i denna dikt — att klaga öfver den obarmhärtigt skarpa dager, som upplysningen kastat öfver vår usla tillvaro, men detta hindrar honom ej från att vara öfvertygad om att det nya ljuset, för skarpt för hans egna ögon, dock skulle skänka människosläktet lycka.

Saint-Lamberts Epitre är skriven af en man i femtioårsåldern, och Kellgren kunde naturligtvis ej intaga samma position i sin dikt. Visserligen förekommer en passage i Saknaden, där den unge skalden, som ej hade myndighetsdagen så särdeles långt bakom sig, klagar öfver att han sett "båd' vår och sommar sluta" utan att hans barnomsförhoppningar gått i uppfyllelse, och att han nu fåfångt af "lifwets höst" väntar den frukt, som sommaren ej kunnat ge. Men det är blott direkta reminiscenser från förebilden, som smugit sig in. I det hela har Kellgren här framställt sig såsom den nyss mogne mannen, som med saknad ser sin lyckliga uppväxttid afslutad:

Ack sälla tid! Ack sälla barndoms tid!
Du flyr din kos, du kommer ej tillbaka.

Knappt förgången, synes honom ynglingaåldern som ett förlorat paradiset efter hvilket han förgäfves sträcker händerna:

Men fast jag endast saknan finner
Utaf min fordna sällhet qwar,
Jag dock med nöje mig påminner,
De timmar då jag lycklig war.

Så älskarn från den ljufwa irring fri
 Som sömnen lät dess qwäfdä sinnen smaka,
 Med flit sig säncker dit tillbaka,
 At än i drömmar lycklig bli.

Det är, som vi se, blott en efterbildning af Saint-Lamberts verser. Och i sin skildring af hur han mött den ena besvikelsen efter den andra följer också Kellgren sin förebild i spåren på ett så pass troget sätt, att man med skäl kan fråga sig om hans motgångar äro upplefda. Liksom sin föregångare har han sett sin människokärlek afsvalnad af falska vänner, sin tro på rättvisan rubbad af lastens seger och dygdens förtryck. Liksom han har han sökt sin tröst i en älskad famn och också där blifvit sviken. Men den bittra uppfattningen om kärlekens själförtärande natur, om sinnens njutningens öfvergång till äckel och leda i samma stund den älskande nått sitt mål, denna erotiska pessimism, åt hvilken Saint-Lambert gett ett så starkt uttryck och som Kellgren skulle än hänsynslösare predika i Våra Villor, tyckes ännu legat utom hans erfarenheter. Han "willas i Armidska parker" med sin Lisette, och då han tager "Sannings-Spegeln" inskränker han sig till att konstatera kärlekens kortvarighet och ombytlighet. — Också slutet är något mer optimistiskt hos Kellgren än hos förebilden. Liksom denne har han efter alla desillusioner sökt tröst hos sin ende trogne vän, till hvilken dikten är adresserad, och liksom Saint-Lambert försäkrar han denne, att, om han ej funnes, skulle han fly bort i ödemarken och gömma sig för människornas åsyn. Men Saint-Lambert hoppas i vännens närhet blott ett ögonblick kunna glömma alla andra människors låghet. Kellgren låter däremot af vännen ej blott öfvertyga sig, att "dygd och trohet lefwa än", han får hopp om att "sällhet" ännu är hans lott.

Jag har anført dessa små afvikelser från förebilden, som Kellgren annars så troget följer, för att visa, hur föga djup och personligt känd ännu så länge hans pessimism är. Det är tidens älskingspose han en smula lillgammalt söker intaga. Man känner igen samma blaserade, lifströtta ton i en mängd passager i de tidigare brefven till Clewberg — tvifvelsutän också Saknadens adressat.

Att stämningen varit gemensam för de båda vännerna, förstår man af det ställe i ett af brefven (af $22/3$ 1776), där Kellgren talar om "med hvilken enstämmig rysning vi betraktade den svarta målningen af livvets olyckor" vid gemensam läsning af Voltaires Précis de l'Ecclesiaste, den pessimistiska sjuttonhundredatalsparafrasen af Predikareboken. Och han försäkrar vännen, att "denna behageliga scene" alltsedan dess — brefvet är skrifvet ett halfår senare — ständigt varit lefvande för hans minne. Behöfs det mer än detta citat för att visa, att denna "rysnig" vid tanken på livvets olyckor för de båda vännerna ej varit utan en viss njutningsfull bismak?

Uppriktigt känd eller ej, finnes emellertid världspessimismen redan uttryckt i Saknaden och med tonfall, som — lånade från förebilden — redan varsla om Våra Villor. Här finnes klagan öfver det skarpa dagsljuset, som skingrat alla de förskönande dimbilderna:

Ack sanningsljus! du gör min syn besvär:
 Förtwiflad jag mit misstag har erfarit;
 Jag saknar nu den tid som varit,
 Jag hatar nu den tid som är.

Och här finnes också, isolerad och något omotiverad, den bön till den grymma sanningsdagern att vika bort, som inleder den glänsande slutstrofen i Våra Villor:

Ack göm dig bort du grymma sannings dag!

Ett element i Våra Villor finna vi ej alls i Saknaden, den religiösa skepticismen. Häraf följer naturligtvis ej att Kellgren vid denna tidpunkt varit religiöst troende. Söderberg har mot tidigare försök att kasta en dager af fromhet öfver Åbotidens Kellgren med full rätt pekat på de i brefven ofta förekommande gäckerierna med bibeln, som redan börja år 1770 med en parodi af Fader Vår. Vill man ha klart för sig hur pass avanceradt Kellgrens fritänkeri redan under Åbotiden är, kan man taga hans Ode öfver lifvet, som jag funnit vara en fri öfversättning af Fredrik II:s ode *La vie est un*

songe.¹ Här möter oss redan den encyklopedistiska materialismens njutningslära, om också i mindre aggressiv form än hos förebilden. Lifvet är blott en dröm och en dröm utan uppvaknande. Det är vår plikt att rätt tillgodogöra oss de flyktande ögonblicken, att njuta af de lyckliga och glömma de olyckliga:

Förglöm då usling, ja förglöm
 Din nöd, ditt qwal, din ångst, din jämmer,
 Det goda till en ljuftig dröm,
 Det onda är en dröm, som skrämmer.
 Nej, skådom menskjan, som hon är,
 Dess lif, dess nöjen och beswär,
 Och lärom rätt, att tiden bruka;
 Då kan vår Sjal med ro och fred
 Uti det swalget stiga ned,
 Som oss omsider skall upsluka.

Blott två år senare och den försiktiga epikureismen i denna strof har vuxit ut till ett öfvermodigt trots:

Så älskom, drickom då, förn våra timmar sluta.
 Kanske jag blott i dag får dig, min Cloë, njuta;
 Kanske jag Lethes flod i morgon smaka skall.
 Kom Bacchus, Kärlek kom, låt mig ej Eder sakna,
 Den stund jag somnar in att icke mera wakna;
 Då skal ej skräma mig Cocythens mörka swall.
 Er wän, jag trotsar alla öden,
 Och människjors och Gudars hot:
 Er wän, jag med en dristig fot
 Djärfs träda ned til sjelfwa döden.

Det är Catullus' "Vivamus mea Lesbia" som återklingar. Också hos Kellgren har sinnesruset fått sin hektiska färg af dödstanken. Det gäller att hinna tömma bägaren till sista droppen, innan den korta dagen är slut.

¹ En not till Ode öfver Lifvet (Åbo Tidn. 1775) upplyser om att »Anledningen till några tankar i denna Ode är tagen utur Poesies diversses». Härmed åsyftas ej, som Söderberg antagit, någon antologi, utan den samling dikter af Fredrik II, som anonymt utgafs under titeln *Poesies diversses Berlin 1760*.

Kellgren har nu kommit till Stockholm, lämnat Åbo med alla dess tryckande och tyngande förpliktelser. Hur intensivt han njutit af sin första Stockholmsvistelse framgår bäst af brefven till Clewberg från den tid, då han nere i den västgötska prästgården väntar på att informatorsplatsen i den Meijerfeltiska familjen skall bli ledig. Han hade nämligen följt Clewberg till Sverige blott på grund af utsikten att få efterträda hofpredikanten Krafft som informator för de Meijerfeltiska barnen, om denne blefve befordrad. Man förstår, hur han längtat efter att få komma bort från Åbo till hufvudstaden. Och nu spritter han af otålighet öfver att nödgas ligga "innestängd likasom Czar Peter vid Prutströmmen". "Ach om det vore möjligt för mig att snart komma upp igen till Stockholm ifrån denna uselheten? Har Krafften ej ännu vunnit någon befordran? Hvad menar du, om det vore möjligt och skulle gå an att taga någon interimis Condition i Stockholm?" Han "galopperar ikring" i trakten, men roas ej af något, ej ens af utsikten från Kinnekulle. Hans tankar äro oafåtligt i Stockholm. Han arbetar feberaktigt på sin opera och "bercerar" sig med så ärelystna drömmar om litterär framgång vid hofvet att han "för en annan bör synas ridicule och är det värkeligen i egna ögon." Han har också drömmar af annan art, som locka honom tillbaka till det glada Stockholm: "De förbannade Operaflickorne dansa ständigt i tankarne på mig."

Jag har hopat dessa citat för att visa, att den nya klangen i Kellgrens dikt sammanhänger med de friska intryck, som strömma öfver honom efter omplanteringen på svensk jord. Den begynnande stagnation i hans utveckling, hvarom de senare Åbodikterna vittna, är nu häfd. Den stelhet i formen och den osjälständighet i innehållet, som kännetecknat hans tidigare produktion, är nu borta. Först i "Ode till Bachus och Kärleken" och "Sinnenas förening", de tidigaste frukterna af hans Stockholmsvistelse, får man göra bekantskap med den verkliga Kellgren. Den flyktigaste jämförelse med hans tidigare försök till erotisk dikt — t. ex. med "Zephis förevigad" i 1775 års Åbo Tidningar — kan öfvertyga hvarje tviflare om att så är fallet. Det är först nu hans dikter verka kända och upplefda.

Förut ha de samt och synnerligen gjort intryck af lofvande skol-exercitier.

Han blir sinnesrusets, den erotiska lidelsens skald par préférence. Snart tituleras han t. o. m. i Stockholmsposten "Den sinliga kärlekens sångare", och allt tyder på att han känt sig smickrad af titeln. Han har den nyomvändes oemotståndliga behof att bekänna och göra propaganda. Sinnesnjutningen har skänkt honom "den ro naturens fullhet ger". Dess nöjen äro rena; vi behöfva ej blygas för dem:

Från fördom och vidskeplighet,
Som mig förut i bojor slutit
Af kärleks hand jag frälsning njutit.

Gång på gång återkommer i hans verk hatet mot böckerna, mot vetenskapen, som hållit hans ungdom fången, som stängt honom vägen till den enda verkliga lyckan, njutningen. I Sinneas För-ening triumferar i Sverige den hedniska sinneslust, som i hela Europa kommer med upplysningsfilosofien och efterklassicismen.

Samma religiösa och etiska radikalism bryter sig också fram i den första täflingsskrift, som Kellgren insänder till Vitterhetsakademien, Ode öfver en stadig man. Jag har svårt att förstå, hur man kunnat finna denna dikt ge uttryck åt samma anda som Dalins och Gyllenborgs idealteckningar af den stoiske hjälten. Det är sant, att Kellgrens diktion lånat ej så litet från Ode öfver Själens styrka. Men det starka patos för dygd och frihet, som är det bärande hos Gyllenborgs stoiker, har blott en svag återklang i Kellgrens dikt. Kellgrens hjälte ser ej som Gyllenborgs sin upp-gift i ädel och tålig pliktuppfyllelse, han tror ej på möjligheten att med sitt exempel kunna återväcka en förvekligad mänsklighet till dygd och själfkänsla. Kellgrens pessimism är af annat slag; den har släppt all tro på mänskligheten och all tro på försynen; den steltnar i ett sammanbitet trots.

Också bära akademiens protokoll¹ vittnesbörd om den starka

¹ Af 1³/₁₂ 1777 Vitterhetsakademiens arkiv.

anstöt, som diktens tankar väckt hos de prisdomare, hvilka själfva valt ämnet, helt säkert i hopp om att få någon modern parafras af det Horatianska odetemat (III: 3 *Justum et tenacem*) i Gyllenborgsk anda. Jag anför det gynsamaste omdömet, af Popeöfversättaren Liljestråle, då det dessutom återger tvänne af diktens djärfvaste passager i deras ursprungliga form: "N. 5. Ode skulle jag, för min del, tycka vara skrifven med den största poetiska eld och styrka. Vid versificationen ser jag där intet särdeles at påminna; men väl något emot tankarna, som på sina ställen äro nog starka. I sista raden af 5:te versen: *Hvad Gud behöfs? han har sig sjelf*: kan ingalunda tålas. Lika så i den 7:de strophen: *Ei himmelskt hopp, ei afgrunds låga Hans fot ur banan föra kan*. Det hör ej til en stadig man, at ej bry sig hvarken om Gud, himmel eller helfvete. Tvärt om, et himmelskt hopp får ej skiljas ifrån hans sentimens. Det är hans styrka utan tvifvel. Bättre tänkte Seneca, fastän Stoicus: *Vir bonus nemo nisi cum Deo*, sade han. Catos exempel och tankesätt, som anföres i näst den sista versen, får man väl ej starkt appuiera på. Addisons förträffliga Tragedie Cato har ingen så stark strophe, som denna, hvilken gör en stadig man directe til en onyttig och högmodig själfspilling. Catos gerning kan förgyllas, kanske hos honom enskyllas på något sätt; men blifver aldrig instämmande med rent förnuft än mindre med en christelig och rätt uplyst moral." Liljestråle föreslår att författaren skulle anmodas "låta lämpligen rätta dessa passager utan att försvaga styrkan af hans vackra vers i öfrigt". Då vore dikten förtjänt af pris, t. o. m. af det större. Manderström opponerade sig emellertid mot hvarje belöning af en dikt, hvars strofer innehöllo "antingen falska tankar eller gudlösa uttryck", och han tillade maliciöst, att ett bifall af författaren till eventuella ändringsförslag ej kunde hjälpa upp saken, då man ju visste "at sådant då endast sker af vinningslystnad, sedan han förut blottat sit stoiska tänkesätt". Akademien gick en medelväg, uttalade en förkastelsedom öfver diktens tendens och beslöt att låta uppmana författaren att vidtaga rättelser. Frågan om belöning uppsköts, till dess man fått se dikten i ändradt skick.

Det torde väl ej kunna bestridas, att de akademiska pris-

domarne fullkomligt riktigt tolkat diktens andemening. För den Kellgrenska stoikern finns det blott ett oblidkeligt öde, som styr världen, och skalden har endast en föraktfull medömkan för den kristne, som med böner tror sig kunna beveka en barmhärtig gud:

Och denna suck, som hjertat sänder,
Hvart tror du han i farten länder?
Han hinner — dåre! ej til skyn.

Kellgrens hjälte vet, att han ej har något att fordra i en värld, där han ser "alla väsens lidande." Men han känner sig hafva makt öfver sitt eget lif och han dör för egen hand, förrän han böjer skuldran.

Det är ej, som man påstått, någon grundväsentlig skillnad mellan denna stoicism och det njutningens evangelium, som Kellgren samtidigt predikar i andra dikter. Liksom hos hans antika förebilder förklaras den skenbara motsatsen genom den pessimistiska grundåskådning, som ligger bakom. Lifvet är kort, rikt på lidanden och fattigt på fröjder. Det gäller att lefva det som en man, njuta af hvad det kan bjuda och utan klagan bära motgångarne. Det är i grunden samma sens-moral i En stadig Man som i Ode till Bachus och Kärleken.

Som bekant var Kellgren ej tillräckligt mycket "stoiker" för att motstå frestelsen att ändra form och andemening i Ode öfver en Stadig Man i hopp om akademiens pris. Han fick det ej, utan uppnådde blott den tvifvelaktiga äran att få sitt ode i dess reviderade form tryckt i handlingarna. Vid sitt nästa täflingsförsök hade Kellgren tagit lärdom af det skedda och sökt träffa akademiens smak.¹ "En Ynglings inträde i verlden" vann ju också det stora priset. Ämnet gaf en god vink om akademiens önskningar. Man ville ha en dygdig och världsbesviken Lisidor, och Kellgren levererade

¹ Betecknande är att hans dikt vid insändandet var försedd med det horatianska mottot: »Cupias non placuisse nimis», som vid publicerandet utbyttes mot ett intetsägande från Voltaire. Kanske akademien ej utan skäl trodde det första mottot uttrycka författarens stämning gentemot den väntade belöningen. På samma sätt var Ode till en Stadig Man i sin ursprungliga djärfva form försedd med mottot »Dulce periculum est».

sin bleka kopia,¹ Atis, som går ut i världen med tro på människorna, med förhoppning om framgång och lycka, men svikes af sina vänner, bedrages af sin älskarinna, och ser de lastbara och odugliga triumfer på sin bekostnad. Det är samma utvecklingsgång, här och där också samma detaljer, som i Saknaden och dess franska förebild. Och den unge Atis sträcker också han förgäfves sina händer efter de flyende ungdomsårens illusioner:

Hvi flydden I er kos, I sälla villors dar,
När sanning för min syn en afgrund uptäkt har.

Motiven äro ej mer utvecklade än i Saknaden. Tvärtom är tonen här opersonligare; att det ej närmast är sina egna upplevelser skalden skildrar, märkes bäst på den äfven i öfrigt rätt overkliga passage, där den unge Atis liksom Timon får pröfva, att de vänner han själf under sitt välstånds dagar bistått med gåfvor, lämna honom i sticket, då han blir fattig. — Det enda nya i dikten, jämförd med Saknaden, är att pessimismen här leder till religiöst tvifvel. Förgäfves söker den unge Atis att med förnuftsskäl inge sig mod mot plågorna. Hans känslor uppresa sig emot att han oförskyllt skall lida, under det att andra oförtjänt lyckas. Och tillsist gör han uppror, hans läppar stamma dessa anklagande frågor, som Voltaire för första gången klart formulerat i sin dikt öfver jordbäfningen i Lissabon och som sedan dess gång på gång genljuda i sjuttonhundratalets tankedikter:

O himlars Gud! Är du de dödligas far?
Mån du en gruflig ro af deras villor har?
Hvi vil du dig i moln för deras åsyn dölja?
Fins? Och hvar fins den väg de endast böra följa?

— — — — —
Skal brott med oskuld då få båda straff til lön?
Hvi är ej dygden säll? Hvi är ej lasten skön?

¹ Enligt GYLLENBORGS uppgift (Mitt Lefverne s. 124) skulle likheten med Världsföraktaren ha varit orsaken till att Kellgren utmönstrade dikten ur sina samlade arbeten.

Den tid, då Kellgren själf framställde dessa ängslande frågor, låg redan bakom honom, då han till Vitterhetsakademiens uppbyggelse skref denna dikt. Det synes kanske bäst af de antireligiösa utfallen i Mina Löjen, tillkommen samma år. Aldrig förr har den svenska upplysningsradikalismen så öfvermodigt agressivt gått sina religiösa motståndare in på lifvet. Med ett bitande hån affärdas "fakiren" — den kristne asketen — som skapar sig en Gud af sina egna lyten och tror sig behaga honom med tårar och klagorop:

Han, som i vårens blomma ler,
 Och uti vestans fläftar andas,
 Och uti drufvans nectar blandas,
 Och genom solens blickar ser;
 Hvars röst Glicere på harpan spelar;
 Och Han, som eld och sötma delar
 Åt hvarje kyss, som hon mig ger . . .
 Hvad? — Skulle han til tack begära
 En kalk af mina tårars flod?

— — — — —
 Mit bröst förbannar denna lära.

Det behöfver ej påpekas att denna luftiga rokokogudomlighet, kyssens och drufvans gud, äger mer gemensamt med olympen än med bibeln.

Religionen är ett bedrägeri, uppfunnet af prästerna för att hålla oss i hälsosam skräck; odödlighetstron ett medel

Att våra själar söfva
 Med hopp om evig himlaro,
 Och jorden til er sjelfve röfva,
 Och sjelfve njuta, då *vi* tro.

Det är sjuttonhundredralsrationalismens vanliga bevisföring, men den har sällan framförts i Sverige med en så hänsynslös skärpa som här.

Med samma själfsvåld som de franska encyklopedisterna jonglerar också Kellgren med de påstådda bevisen för människans öfverlägsenhet öfver djuren. Hvari skulle den bestå? Vi ha samma behof, samma funktioner som djuren. Det är Helvetius och La

Mettries uppfattning. Men bibelns ord då? Det fattas blott att djuren upplysas om dem och lära att respektera dem. Och med en lätt reminiscens från Voltaires conte om marseillaren och lejonet uppmanar Kellgren ironiskt det mänskliga gudabelätet att lära det svultna lejonet vördnad för sitt majestät. Och han slutar med att godmodigt medge att människan i löjets gåfva har ett företräde, det enda, framför djuren.

Bakom den skimrande väfven i Mina Löjen — också den med en del inslag från olika håll¹ — stöta vi alltså öfverallt på samtidens mest avancerade idéer. Vi känna igen dem från de franska materialisternas eleganta framställningar. Att direkt säga från hvilken Kellgren hämtat de skarpaste vapnen, är svårt. Man kan ju nöja sig med att peka på Helvetius, hvilkens namn finnes inkastadt i förbigående, i samband med en anekdot i De L'Esprit. Hans teorier skulle ju mer än en gång tagas upp af Kellgren i kampen "pro sensu communi".²

¹ Jag anmärker i förbigående — utom mer obetydliga reminiscenser från epigram af Pannard och Grécourt — att en del af de satiriska utfallen, särskildt mot »de höga» och »de sköna dårars slakte», visa tydliga spår af impulser från Youngs satirföljd »Love of Fame», som Kellgren mycket beundrade och ofta citerade vid denna tid. (Hans epigram »Öfver en, som ägde ett vackert bokskåp» har jag funnit vara hämtadt därur.) Tydligast är öfverensstämmelsen i slutapostrofen till skaldens eget »lilla jag». Den motsvaras af en liknande hänvändelse i Love of Fame Sat. II:

O Thou myself! abroad our counsels roam,
And, like ill husbands, take no care at home o. s. v.

Jfr Kellgren:

Då främling i dit egit hus,
Du andras fel i dagen ställer etc.

² Jag nöjer mig här med att antyda, att några af de viktigaste punkterna i anmärkningarna till »Man äger ej snille för det man är galen» direkt bygga på De L'Esprit. Det är sålunda därifrån (se HELVETIUS *Oeuvres complètes*. Londres 1776 särskildt II ss. 5—13) Kellgren hämtar sin definition af det skapande geniet såsom slutpunkten af en utveckling inom ett bestämdt område. Jfr t. ex. hans karakteristik af Cartesius' snillebragd med a. a. II ss. 5—6. Också hans särskiljande af det »forskande snillet» och det »bildande snillet» (i anmärkningarna till strof 5) återgår direkt på De L'Esprit (a. a. II ss. 9—13); liksom också själfva den grundtanke, som ligger bakom hela dikten, att »den snille är i et, kan vurma i et annat». Hela Kellgrens uppfattning af geniets storverk som en produkt af generationers tankearbete är i eminent grad upp-

En fastare hållpunkt för kännedomen om Kellgrens bokliga filosofumgänge ger den prosaiska prisskrift, hvarmed han år 1779 besvarade Vitterhetsakademiens täffingsfråga: Vore menniskan lyckligare om hon förutsåge sit öde i verlden?

Akademien hade helt säkert väntat sig en utläggning af de bekanta Popeska tröstegrunderna, och Kellgren underlät ej heller att anföra dem; hans uppsats slutar med att i svensk öfversättning anföra den mest tillämpliga passagen ur *Essay on Man*. Men bakom dessa belåthenhetspredikande resonnemang varsna vi äfven här en pessimistisk åskådning, som bär alla vittnesbörd om att vara skaidens egen. Den filosofiska argumenteringen för denna har han genomgående hämtat från Maupertuis *Essai de Philosophie morale* (1751), hvilken också på ett ställe citerats. Den store naturvetenskapsmannens försök att ge en rent matematisk formulering åt den materialistiska etikens satser har tydligen tilltalat Kellgren, hvares klara men ej särdeles spekulativa hjärna alltid bibehöll en viss förkärlek för de framställningar, som tycktes förenkla problemen. Han upptar därför Maupertuis sensualistiska definition af lifvet såsom "en beständig följd af behageliga eller smärtsamma känslor". Af förhållandet mellan summorna af dessa känslor beror vår lycka (eller olycka). Härutaf följer, "at det ej gifves i almähet mer än tvänne medel at förbättra vårt tillstånd; det ena, at öka antalet och styrkan af de behageliga, det andra at minska antalet och styrkan af de smärtsama känslorna". Dessa resonnemang äro direkt lånade från Maupertuis — de båda vägarne äro epikureismen och stoicismen — liksom också den följande framställningen af huruledes vid ett sammanstötande "i människans hierta" af tvänne stridande känslor, den svagare, som är nöjeskänslan, ofelbart måste gifva vika "på samma sätt, som i Physiken, då tvänne kroppar

lysningstidens och står i den skarpaste kontrast mot Thorilds förromantiska genikult.

Ännu i företalet till Fredmans *Epistlar* finnas en del mindre betydande reminiscenser från Helvetius utredningar »Du bon ton et du bel usage» (a. a. I. ss. 129 ff.). T. o. m. den bekanta versen »Anständigheten kom; och Sederne försvunno» motsvaras hos Helvetius i ett något liknande sammanhang af följande vers: »Quand le bon ton paroît, le bon sens se retire».

af motsatt rörelse komma att stöta hvarannan“. Här af drages den slutsatsen, att ett förutseende aldrig skulle kunna göra oss lyckliga, då fruktan för de kommande plågorna oftast skulle betaga oss förmågan att på förhand glädja oss åt nöjena, under det att förkänslan af de nöjen, som vänta oss, endast skulle afmatta vår tillfredsställelse öfver dem, då de verkligen kommit oss till del. Och då det är ett faktum — här åberopas Maupertuis — att “antalet af plågor i det almäna lifvet öfverstiger antalet af nöjen“, så skulle ett förutseende utsätta oss för ett öfvervägande antal smärtsamma känslor. Dessutom skulle ett förutseende beröfva oss alla de oräkneliga nöjen, som hoppet och inbillningen ge oss. Och här förekommer den poetiska invokationen till hoppet och inbillningen, i hvilken redan Lagus igenkänt en förklång till Våra Villor:

“Inbillning och Hopp! välgörande Gudabarn! välsignad vare er magt öfver de dödligas hiertan! I vänden bort våra ögon från de annalkande olyckor; I hållen tillbaka vår förtviflan, under plågornas raseri; I följn oss genom lifvet; I stigen ned med oss i grafven. Stor sak om I bedragen oss, då I gören oss lyckliga.“

Vi känna igen stämningen i dessa rader från Kellgrens tidigare dikter. Tanken att hoppet ger oss ersättning för den kunskap om framtiden, som vi sakna, hade han väl hämtat från Pope. Men den står i uppenbar strid med hans öfriga resonnemang. Hur kunna Hoppet och Inbillningen, dessa “tvänne skickeliga lögnare“, i längden dåra den, som vet, att “antalet af plågor i det almäna lifvet öfverstiger antalet af nöjen“, att i vår egen känslovärld “nöjets kraft“ är “långt svagare än plågans?“ Maupertuis och hans gelikar ha ju redan i viss mån gett oss vår framtids facit, begåfvat oss med det förutseende, som en misskundsam försyn undanhållit oss. Det är filosofien, som hindrar oss att känna oss lyckliga. För att kunna njuta, måste vi döda vårt sanningsbegär. Det är denna tankegång, som leder Kellgren öfver till “Våra Villor“.

Min undersökning har ju redan visat att det poetiska grundmotivet i Våra Villor — skaldens förtviflan öfver den “grymma sanningsdager“, som förstör alla lifvet förskönande villor —, ytterst går tillbaka till Saint-Lamberts dikt. Men mellan denna och Våra

Villor ligga ju Saknaden och En Ynglings inträde i verlden, och det är därför ej underligt, att det en gång lånade stoffet nu oftast omdanats till oigenkänlighet. Omöjligt är det dock ej, att äfven i Våra Villor finna passager, som ha direkt motsvarighet i Saint-Lamberts dikt. Jag tager som exempel Saint-Lamberts skildring af kärleken:

J'errois dans les jardins d'Armide;
 Au miroir de la vérité,
 Au lieu d'un séjour enchanté
 Je découvre une plage aride.
 Je l'ai vu cet amour, cette divinité;
 Au vide de nos cœurs, à notre oisiveté,
 J'ai vu qu'il devoit sa puissance;
 Il n'est jamais dans sa naissance
 Que le goût de la volupté,
 Languissant dans la jouissance,
 Réveillé par la vanité.

Jag har redan nämnt, att Kellgren ej i Saknaden eller En ynglings inträde i verlden velat göra denna Saint-Lamberts erotiska pessimism till sin. Först i Våra Villor kommer den fram:

Du Kärlek, som bland lifvets skänker
 Den ljufvaste, den största är;
 Som i en himmelsk vällust sänker
 Det hjerta, som din låga när!
 Hvad blefve du, om vårt begär
 Sig endast till det sanna sträckte?
 En brånad, spridd med blodets lopp,
 En lusta, som behovet väckte,
 Och njutandet ånyo släckte.

Andra passager i dikten gå tillbaka till den nyss behandlade prosaiska prisskriften. Så t. ex. — utom de redan omnämnda slutraderna — skildringen af "snilletts son", som förslösar sina ungdomsår "i forskningarnas natt". Den motsvaras af den lilla berättelsen om "den lärde ynglingen", som endast skall skörda otack och motgång för sin möda. Och denne är i sin tur blott en replik

af Atis i En Ynglings inträde i verlden. Det är Kellgrens egen harm öfver de genomvakade studienätterna, öfver hela sin hårda och sträfsamma ungdomstid, som han nu midt i nöjeshvirfveln finner så meningslöst bortkastad.

En särskild uppmärksamhet förtjänar den från Popes Essay on Man lånade passagen om den stackars "indianens" paradisföreställningar, då den tydligen spelat hufvudrollen vid styckets bedömande af Vitterhetsakademien — som bekant täflade Kellgren år 1780 med Våra Villor under titeln "Måining af inbillningsnöjen". I bref till Clewberg (1781 ^{2/3}) berättar Kellgren, att Liljestråle, några dagar innan akademiens dom fälldes, till honom nämnt "om några till Academien inkomna stycken, där djäfvulen framlyste. Du torde ock påminna dig den apostrophen i annoncen, där Auctorerne tillsägas att med varsamhet imitera moderna classiska Auctorer i det, som rör religion och moralen; du observerar, att den första af nedan anförde citationer är imiterad ur Popes Essay on Man, hvarom jag först efteråt genom anonymt bref gjorde Akademien underrättad". Härefter följer hela passagen.

Det är svårt att förstå Kellgrens taktik. I akademiens dagbok för sammanträdet den 27 November¹ upplyses om det nämnda anonyma brevet, "inkommit d. 13 Novemb. hvaruti auctoren urskuldaret och annat i sin prisskrift". Själfva brevet saknas. Att Kellgren skrifvit inkom för att urskulda sig för Popeplagiatet är ej troligt. Han hade säkert aldrig väntat sig att en direkt efterbildning af ett af de berömdaste ställena i Essay on Man skulle passera oupptäckt inför en prisenämnd, där bl. a. Popeöfversättaren Liljestråle satt. Snarare skulle man — med anledning af hans berättelse till Clewberg om mötet med Liljestråle — kunna antaga, att han velat skydda dikten mot beskyllningen för gudlöshet genom att framhålla, att dess djärfvaste del var direkt hämtad ur Essay on Man, som en af akademiens egna ledamöter öfversatt. Att verkligen betänkligheter mot dikten kommit fram i akademien redan före det afgörande sammanträdet af den 27 November, ses af föredragningslistan

¹ Vitterhetsakademiens arkiv.

till detta sammanträde, där det finnes antecknadt, att herrar ledamöter "hade granskat och utmärkt" N:o 4 (Kellgrens opus) "såsom det lyckeligaste, men något anstötligt i moraliskt afseende". Kellgren ville nu, antager jag, tvinga Vitterhetsakademien att låta förkastelse domen öfver hans egen dikt äfven gå ut öfver Essay on Man eller frikänna båda.

Vitterhetsakademien fann emellertid en utväg och gjorde ett allmänt principuttalande:¹ »Af et och annat exempel och dervid gjorda erindringer af Justitiae Cancellern Liliestråle, pröfvade Akademien nödigt, at äfwen recommendera våra täflande snillen en anständig warsamhet wid nyttiantet eller imitation af wissa nyare så kallade klassiske Auctorer, hos hwilka, äfwen som hos de äldre, förekommer stundom, hwad Religion och sedolära tillåta oss wäl at anmärka, men icke at låna och med nyare tankar sammanblanda." I de sista orden alluderas tydligen på Kellgrens förfarande. Han har ställt den Popeska passagen i ett sådant sammanhang att den otvetydigt måste tolkas som en förklädd satir mot kristendomens odödlighetslära. I Essay on Man har stycket ej denna innebörd. Det vill endast visa, att hoppet i alla tider och hos alla folk skänker oss en ersättning för hvad vi lidit här i ett lif bortom grafven. Också den stackars indianen hoppas på ett lif efter detta, som han utmålar för sig naivt och materiellt, ty för honom gäller det blott att få behålla jordelivets njutningar och bli fri från dess plågor:

To be, contents his natural desire,
 He asks no angel's wing no seraph's fire;
 But thinks admitted to that equal sky
 His faithful dog shall bear him company.

Betecknande nog har Kellgren just utelämnat dessa rader, som göra tydlig distinktion mellan indianens och den kristnes evighetsdrömmar. Och han har till yttermera visso inrangerat detta odödlighetshopp såsom den sista bland alla de villor, som människosläktet fått att lefva på:

¹ Akademiens dagbok 27 Nov. Vitterhetsakademiens arkiv.

Ej nog, att villans pensel målar
 Med glada färgor livvets fält;
 Hon visar det, vid hoppets strålar,
 I grafvens natt fördubbladt sällt:
 Där, bakom höga bergens sträcka,
 Hvars spetsar öfver målnet räcka,
 Sig Indianern bildat har
 En himmel, alltid ren och klar;
 Dit han ledsagad efter döden,
 Hos de olyckeligas Far,
 Skall tälja evighetens dar,
 I ostörd följd af sälla öden:
 Der skall ej brist och slaveri,
 Och Christnas våld hans syn förfära;
 Där skall han med odödlig ära,
 För tidens qval, belönad bli.

"Man behöfde ej vara skarpsinnig för att se, hvart skalden syftade", säger Schück,¹ på tal om detta ställe, "och i stället för indianen utsatte hans samtid utan svårighet, hvad skalden själf ej vågat nedskrifva." Akademiens principuttalande bekräftar dessa ord.

Det vore därför fullkomligt falskt att af detta lån och andra flyktigare reminiscenser ur *Essay on Man* — såsom t. ex. skildringen af hoppet — sluta till någon samstämmighet mellan tankegången hos Kellgren och Pope. Med sin beska pessimism är *Våra Villor* tvärtom den kraftigaste protest mot Popes ljusa optimism. Hvad som för Kellgren ter sig som falska och tjusande villor representerar ju för Pope just de verkliga realiteterna. Och den värld af låga drifter och lumpna sträfvanden, som uppenbarar sig för *Våra Villors* skald "vid sannings grymma låga" har ju intet gemensamt med Popes vackra och idealistiska världsbild. Det är de radikala encyklopedisternas skarpast kryddade anrättningar, som serveras i dessa oändligt melodiska, oklanderligt eleganta verser.

Med sin böjelse för klara och enkla svar på lifsfrågorna, med den hetsighet, som ungdom och temperament i förening skänka, har Kellgren utan långvarigt sökande funnit sin plats längst ut på

¹ *Svenska Parnassen* III s. 109.

flygeln bland de konsekventa materialisterna. Alla de begrepp han en gång trott på — kärlek, ära, dygd, odödlighet — har han sett reducerade till tomma namn. Och han vill ej erkänna att de i och för sig själfva ha något, som kan hålla honom kvar. Ej heller har han vid denna tidpunkt den ringaste skonsamhet mot andras religiösa och etiska ideal. Med ett visst ungdomligt öfversitteri njuter han af att väcka anstöt inom de "rättänkande" lägren. Han ser i deras sedliga skrupler blott tom förställning.

Och dock pinar honom en fruktan för att världen skall bli dyster och poesifattig, om man på detta sätt dissekerar sönder allt, som ej håller profvet inför det nyktra förståndet. Hans estetiska smak lider af att behöfva leta egennyttiga motiv bakom hvarje dygdigt sträfvande, att behöfva se kärleken som en rent animal funktion, "en brånad spridd med blodets lopp".

Det är ej tvifvel på upplysningsfilosofiens resultat, som här göra sig gällande. För den unge Kellgren stodo de tvärtom som oomkullkastliga sanningar. Det är än mindre moraliska betänkligheter; han är ännu så länge nihilist i sedligt afseende. Det är poetens och njutningsmänniskans ovilja mot att taga befattning med de kuggar och hjul, som förvandla världen till ett själlöst och alltför regelbundet maskineri. Han har själf i diktens början gett den ypperliga jämförelsen med operadekorationerna. Man tror sig se en "Hesperisk blomsterpark", rusar upp på scenen och finner — "et måladt papper". Hvarför äflas att komma upp på scenen? Hvarför ej stanna i salongen, och njuta af det vackra skådespelet? Hvad gör det om vår vackra fantasibild blir utan motsvarighet i verkligheten:

Stor sak, om villan oss bedrager,
Blott hon vår lefnad lycklig gör.

I Fontenelles Entretiens sur la pluralité des mondes, som Kellgren säkert i likhet med sina jämnåriga läst på skolbänken, förklarar författaren för sin vackra och läroaktiga åhörarinna, markisinnan, att naturen erbjuder samma skådespel som operan. Från vår plats se vi endast de vackra dekorationerna; filosoferna söka in-

tränga i maskineriets hemligheter "et qui verroit la Nature telle qu'elle est, ne verroit que le derriere du Théâtre de l'Opera". Filosofien har då blifvit mycket mekanisk? frågar markisinnan. "Si mécanique, répondis-je, que je crains qu'on en ait bien-tôt honte".

Fontenelles fruktan besannade sig. Inom få decennier börja den mekaniska världsförklaringens egna anhängare skämmas för sin läras prosaiska nykterhet. De vackra chimärerna, det olyckliga människosläktets sanna välgörare lofsjungas ej blott af Voltaire¹ och andra skalder, som tillåta sig en smula nyckfullt handskas med de filosofiska teorierna. Till och med seklets konsekventaste materialist, La Mettrie, kan ej undertrycka en hjärtesuck öfver vetenskapens oförmåga att göra vår lott bättre. Också han börjar sitt *Système d'Epicure* med bilden om operadekorationerna. Vi känna ännu ej världsmekanismens viktigaste delar, skola kanske aldrig göra det. "Il est facile de se consoler d'être privés d'une science qui ne nous rendroit, ni meilleurs, ni plus heureux." Detta missmod inom de egna leden röjer, att materialismen spelat ut sin roll, att tiden är mogen för ett idealistiskt genombrott.

På samma sätt varslar redan *Våra Villor* om omslaget i Kellgrens världsåskådning. Han äger för litet af tänkarens resignation, för mycket af känslomänniskans heta blod för att i längden kunna stanna vid en åskådning, som blott tillmötesgår hjärnans kraf, ej hjärtats. I "Man äger ej snille för det man är galen" gör han det sista krampaktiga försöket att inge sig entusiasm för ett sanningsforskande, som ej tillfredsställer individens lyckobegär. Det är sig själf han tänkt på, då han riktat den glödande slutappellen till den unge författaren: "Blif stor — och olycklig".

¹ Det är ur Pandores slutaria i Voltaires opera med samma namn, som Kellgren lånat mottot. Pandore har öppnat asken och alla olyckor ha strömmat ut öfver människosläktet. Men Kärleken har stannat och med honom alla de ljufliga illusionerna:

Dans nos maux il sera des délices;
 Nous aurons de charmantes erreurs;
 Nous serons au bord des précipices;
 Mais l'amour les couvrira de fleurs.

Med Till Christina och Nya Skapelsen kommer den oundvikliga känslerevolten, fantasiens behof att se "en själ i stela massan". Intet tvifvel om att den framsprungit ur delvis samma psykologiska förutsättningar som hans ungdoms pessimism. Men för Kellgren själf synes detta "levande förstånd af tingen" vara något alldeles väsenskiöldt från hans forna längtan tillbaka till de förskönande villorna. I svärmarens lofsång till skymningen i Ljusets Fiender har han själf karrikerat slutstrofen i Våra Villor:

O sälla Skymning, Nøjets dager!
O Dunkelhet, så ljuf och mild!
När du förskönar hvarje bild,
Hvad gör det mig at du bedrager?